

TÜRKÇE VE FARŞÇADA ORTAK KULLANILAN ATASÖZLERİ

Common Proverbs in Persian and Turkish

Şeyda ARISOY*

Öz

Atasözleri, bir toplumun yüzyıllar öncesinden gelen kültürel birikimini yansıtan kısa, öğüt verici ve kalıplaşmış anonim sözlerdir. Sosyoloji, felsefe, tarih, edebiyat gibi birçok bilim dalını ilgilendiren her milletin kullandığı bu sözler, oldukça zengin bir anlatım gücüne sahiptir. Arapça ve Farsçada mesel, Türkçede atasözleri denmekle beraber eskiye doğru gidildiğinde atalar sözü, seyrek olarak da atalar sözleri şeklinde kullanılmıştır. Bu çalışmada, Farsça ve Türkçede aynı anlama gelen birkaç atasözünü incelenmiş ve bunların ortaya çıkış hikâyeleri anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Mesel, Türkçe ve Farsça Ortak Atasözleri.

Abstract

Proverbs are the short advice-giving and stereotyped anonym expressions reflecting the cultural heritage from the past period of the society centuries ago. Used by many nations, these words concerning a number of disciplines such as sociology, philosophy, history and literature have a rich narrative power. Though called "mesel" in Arabic and Persian and atasözü in Turkish, at past, proverbs were used as the words of the ancestors. In this study, the proverbs having the same meanings in Persian and Turkish have been studied, and their the origin stories have been told.

Key Words: Proverb, Mesel, Common proverbs in Persian and Turkish.

GİRİŞ

Atasözü; ibret verici bir hikâyeye veya nükte yapan bir söze işaret eden kısa ve ün yapmış sözdür. Atasözleri bilginlerin öğütlerinden veya ileri gelen büyük insanların hayat tecrübelerinden oluşmuş hikâyelerden meydana gelmiştir. Bu hikâyelerin çoğu gerçek yahut efsaneleşmiş hikâyeler olarak bilinir. Bir kısım atasözlerinin söyleniş hikâyeleri de vardır, fakat bunlardan pek azı günümüze ulaşmış, diğerleri zaman içinde unutulup gitmiştir. Atasözleri manzum ve mensur eserlerde kullanılmıştır. Edebi açıdan

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, seydersy@gmail.com.

cinas, teşbih, mübalağa, kinaye, mecaz gibi sanatlara sahiptir. Atasözleri çok defa ölçülü ve kafiyeli olur. Böylece akılda daha kolay tutulurlar.¹ Atasözü, nesilden nesile, kulaktan kulağa aktarılmış halk kültüründen bir parçadır. Atasözünün önemi konusunda; bir milletin atasözlerinin çok oluşu o milletin ne kadar akıllı olduğunun göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bazen tarihî ve toplumsal olaylara açıklık getirir; onunla bir konunun alanı ve kökleri ortaya çıkarılabilir.

Bazen de yaygın bir konu veya düşüncenin kısa bir ibarede yansması, uzun ve detaylı bir makaleden daha kolay ve daha olanaklı bir şekilde etki eder ve söyleyenin maksadı gerçekleşmiş olur.² Zamanında ve yerinde kullanıldıklarında güçlü bir anlatım aracına dönüşen atasözleri için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Yapılan tanımların çoğu ortak noktalarda birleşmektedir. Bu ortak noktalar atasözlerinin anonim olmaları, gözlem ve deneyimlere dayanmaları, ortaya çıktıkları toplumun özelliklerini yansıtmaları, genel bir ifadeye bulunmaları ve kalıplaşmış olmalarıdır.³

Bir atasözünün ilk halini tek bir kişi ortaya çıkarmamıştır. Zamanla birçok kişi onun üzerinde değişiklikler yaparak, onu toplumun kabul edeceği hale getirmiştir. Bu yüzden atasözleri bir şahsın değil toplumun ürünüdür.⁴ Atasözleri, başta dilbilimciler ve halkbilimciler olmak üzere birçok meslek adamını kendi alanına çekerek üzerinde en çok durulan, çeşitli yazıların ve kitapların yayımlandığı bir konu haline gelmiştir.⁵ Atasözlerinde ustaca bir üslup, büyüleyici ve inandırıcı bir anlatım özelliği vardır.⁶

Atasözleri, kullanılmaya başlandığı ilk çağlardan bugüne kadar aynı kalmayıp, sosyal yapıya, zamana, bölgelere, dini inançlara, törelere ve kültürel etkileşimlere göre değişikliklere uğramıştır. Farklı dil ailelerine mensup olmalarına rağmen Türkçe ve Farsçada bazı kelime değişikliklerine uğramış birçok benzer atasözü görmek mümkündür. Atasözlerinin iki dilde bu şekilde benzerlik göstermesi, iki millet arasındaki ticarî, siyasî, ilmî, edebî ve toplumsal ilişkilerden kaynaklanmış olabilir. Örneğin; Farsça konuşulan topraklardan Anadolu'ya göç etmiş olan Mevlâna'nın eserlerinde yer verdiği atasözleri ve deyimler halkımız tarafından kabul görmüş ve kullanılmıştır. Bu atasözlerinin dayandırıldığı hikâyeler her ne kadar birbirinden farklı olsa da kullanım alanları aynıdır.

Ortak yazılı ve sözlü edebi eserler aracılığıyla atasözleri ve deyimler bir dilden başka dile geçmiş, kastedilen amacın dışına çıkmadan söz içinde bazı değişikliklere uğrayarak halk tarafından kabul görmüştür. Atasözleri, günümüzde pedagoji eğitiminde; konuşmaya renk verdiği, canlılık ve espri kattığı, konuşmacının sözlerine açıklık getirdiği için sözlü ve yazılı edebiyatta; halkla yakınlık kurmak için politikacıların konuşmalarında;

¹ Aydın Oy, "Atasözü", *DİA*, İstanbul 1994, IV, 44.

² Cevâdbân, "Zarbu'l-mesel", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (ed. Hasan Enûşe), Tahran 1381, II, 925.

³ Mehmet Emin Tuğluk, *Atasözlerinin Sınıflandırılması ve Yapısal Özellikleri* (Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi), Diyarbakır 2012, s. 1.

⁴ Aksoy, Ömer, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, İstanbul 2015, İnkılâp Kitabevi, 28.

⁵ Aydın Oy, *a.g.m.*, IV, 45.

⁶ Aksoy, Ömer, *a.g.e.*, s. 22.

genel kültürü geliştirmek için çeşitli eğlence ve yarışma programlarında kullanılmaktadır.⁷ Atasözlerinden edebiyatta bilhassa şiirde edebi sanatlar bahsinde geniş bir şekilde istifade edilmiştir. Bu bağlamda bahsedilen konuyla alakalı olarak nazım veya nesirde sözü pekiştirmek veya ispat etmek için atasözü ve hikmetli bir söz getirmeye Fars edebiyatında irsâl-i mesel veya temsîl adı verilmektedir.⁸

Söz konusu çalışmada seçili atasözlerinin ilkin Türkçedeki kullanımını verilmiş; ardından Farsçadaki karşılığı ve hikâyesi aktarılmıştır.

Ayağını yorganına göre uzat

Kişi gelirini giderine göre uyarlamalı, gelirinden daha fazla harcama yapmamalıdır.⁹

Ayağını kilimine göre uzat

Bir iş yaparken kendi haddini ve sınırını bilmeli ve o işe gücünün yettiği kadar yaklaşmalıdır. Derler ki; bir gün hükümdar bir yoldan geçiyordu. Kendisini kiliminin içine girecek kadar toplamış, kilimin üzerinde uyuyan birini gördü. Hükümdar ona bir avuç sikke vermelerini emretti. O adam macerasını arkadaşlarına anlattı. O toplulukta tamahkâr bir adam vardı. O da hükümdarın bahşişinden nasiplenmeyi düşündü. Bu umutla hükümdarın yolunun başına bir kilim serdi ve hükümdarın dönüşünü beklemeye oturdu. Hükümdarın alayı ulaşınca elinin ve ayağının birini bedeninin yarısı toprakta olacak şekilde bir tarafa uzattı.

O anda hükümdar onu bu halde görünce tamahkâr adamın elinin ve ayağının kilimin dışına kalan kısımlarını kesmelerini emretti.

Hükümdarın yakınlarından biri ona “Siz giderken bu yerde uyuyan bir adamı gördünüz ve ona bahşiş verdiniz ama dönerken uyuyan diğer adamı gördünüz ve cezalandırdınız. Bu işin sırrı nedir?” diye sordu.

Hükümdar cevap verdi:

“İlki ayağını kendi kiliminin ölçüsüne göre uzatmıştı, ama ikincisi ayağını kiliminden daha fazla uzatmıştı.”¹⁰

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak

Sıkıntılı ve güç bir durumdan kurtulmaya çalışırken daha büyük bir felakete uğramak.¹¹

⁷ Güneş, Sadriye, *Türk ve Rus Atasözleri Arasındaki Benzerlikler* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans Tezi), İstanbul, 1999, s. 19.

⁸ Değirmençay, Veyis, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-i Edebî*, Ankara 2004, Aktif Yayınevi, s. 111.

⁹ Somuncu, Samet, *Açıklamalı Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 2007, Karçiçeği Yayınları, s. 15.

¹⁰ <http://vista.ir/article/8149/کن-خود-دراز-گلیم-خود-دراز>, Erişim tarihi: 10.10.2014.

¹¹ Parlatır, İsmail, *Deyimler*, Ankara 2013, Yargı Yayınevi, s. 889.

Bataktan çıkmak ve çukura düşmek

Sadî'nin *Gülistanı*nda şöyle geçtiği söylenir:

Şefkatli dostların sohbetinden yorulmuştum. Mukaddes çöle gitmeye niyet ettim. Haçlılara esir düşüp Trablus kuyusunda Yahudilerle çamur işine koyulana kadar hayvanlarla arkadaşlık ettim. Aramızda eski bir tanışıklık olan Halep'in ileri gelenlerinden biri oradan geçerken beni tanıdı. Dedi:

“Bu ne haldir!”

“Allah' tan başka bir şeyle meşgul olmamak için sürekli insanlardan dağa ve çöle kaçtım. Şimdi halimi düşün ki bu saatte insan olmayanlarla yaşamam gerekiyor. Dostların yanında ayakta zincir olması yabancılarla bahçede özgür olmaktan daha iyidir.

Benim halime acıdı ve on dinarla kölelikten kurtardı ve kendisiyle Halep'e götürdü. Kızını yüz dinar mihirle bana nikâhladı. Bir süre geçti. Huysuz, asi ve isyankâr bir kızdı. Dil uzatmaya başladı ve hayatımı kararttı. İyi adamın sarayında kötü kadın olursa bu dünya onun ârâfidir. Bu kötü yakınlıktan ve bu ateşin azabından Allah'a sığınırım.

Bir defasında sivri diliyle şöyle diyordu:

“Babamın Haçlıların köleliğinden satın aldığı da sen değil misin?”

Dedim:

“Evet, ben on dinara Haçlıların köleliğinden satın alınıp, yüz dinara sana tutsak edilen kişiyim.”¹²

Pire için yorgan yakmak

Küçük bir zararı önlemek için büyük bir zararı göze almak yanlıştır.¹³

Bir Kayseriye¹⁴ mendili için yangın çıkarmak

Tuhafiyeci bir adamın yanında çalışan bir çocuk vardı. Yeteneği olmayan ve iş bilmeyen bu çocuk bir an evlenmeyi düşünür ve bir şekilde kendi için bir kız bularak işin adını koyar.

Bir gün tuhafiyeci dükkânını çocuğa emanet etti ve evine gitti. Tesadüfen çocuğun nişanlısı dükkâna geldi. Selam ve hal hatırdan sonra gözünü dükkândaki güzel kumaşlara ve mendillere dikti. Çocuktan mendillerden birini ona vermesini istedi. Çocuk:

¹² <http://vista.ir/article/افتاد-چاله-در-آمدن-و-بیه-چاه>, Erişim tarihi: 14.10.2014.

¹³ Aksoy, Ömer, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II*, İstanbul 2007, İnkılâp Kitabevi, s. 91.

¹⁴ Kapalı çarşı.

“Bu mendiller benim değil.” dedi. Kız ısrar ediyor, çocuk olmaz diyordu. Çocukcağız mendilin peşini bıraksın diye nişanlısına ne kadar dil döktüyse de başaramadı.

Sonunda eda ve işvesiyle kız işini yaptı ve çocuk ona mendillerden iki tane verdi. Kız gittikten sonra çocuk kendine geldi ve şöyle dedi:

“Ben nasıl bir iş yaptım, şimdi ben ne halt edeceğim? Eğer dersem, veresiye verdim, niçin der? Eğer sattığımı söylersem, parasını isteyecek; desem ki kaybolmuş, bedelini isteyecek!”

Kısacası o çocuk ahmakça bir plan yaptı ve dükkânın sahibinin mendil olayını anlamaması için dükkânı ateşe vermeyi en iyi yol sandı. Şeytanca uğursuz işini yapmak için bir ateş korunu dükkânın ve kumaşların ortasına bıraktı, dükkânın kapısını kapattı ve eve gitti. Ateş yavaş yavaş tutuştu ve bütün kumaşlara ulaştı; dükkânı ateş sardı. Bir dakika geçmemişti ki ateş kulübelere ve diğer dükkânlara da ulaştı. Kapalı çarşının tamamı ateşe yem oldu. Ne kadar uğraşsalar da kapalı çarşını kurtaramadılar. Her yer duman ve ateşle doldu. Sonra o güzellikteki kapalı çarşı akılsız o ahmak çocuk sebebiyle yok oldu ve çok sayıda kişi malsız mülksüz kaldı, ama artık ne fayda, iş işten geçmişti.¹⁵

Bir taşla iki kuş vurmak

Bir davranışla iki ayrı sonuç elde etmektir.¹⁶

Bir okla iki hedef vurmak

Ne kurşun kalem, ne tükenmez ne de dolma kalemin olmadığı bir zamanda insanlar sazlıktan topladıkları ince kamışları yontuyor ve kalem olarak onlardan yararlanıyorlardı.

Günümüz hattatları da aynı işi yapıyor olsa da birçok kitabın yazarı büyük bilgin İbn-i Cevzî¹⁷ hiçbir hat üstadının yapmadığı bir iş yapmıştır. O kalemini açtığı anda diğerlerinin aksine onun talaşlarını atmıyor bir keseye döküyordu. Etrafındakiler sürekli ona, bu işinin ne faydası olduğunu ve sebebinin ne olduğunu soruyordu; ama İbn-i Cevzî onlara her seferinde doğru ve tutarlı bir cevap vermiyor, sadece gülüyor ve şöyle diyordu:

¹⁵ <http://www.beytoote.com/fun/proverb/handkerchief-fired2-gheissarieh.html>, Erişim tarihi: 18.10.2014.

¹⁶ Somuncu, Samet, *a.g.e.*, s. 179.

¹⁷ 510 (1116) yılı civarında Bağdat'ta doğmuştur. İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimidir. Tarih, biyografi, hadis, tefsir ve akaid alanlarında eser telif etmiş, aynı zamanda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. 12 Ramazan 597 (16 Haziran 1201) tarihinde vefat etmiştir ve Bâbü Harb Kabristanı'nda bulunan Ahmed b. Hanbel'in mezarının yanına defnedilmiştir (Yusuf Şevki Yavuz, “İbnü'l-Cevzî”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 543-549).

“Kalem talaşları çok çabuk alev alır, eğer çoğalırsa onunla iyi bir ateş yakılabilir.”

Hiç kimse İbn-i Cevzî'nin kalem talaşlarını ateş için topladığına inanmıyordu. Niçin hazır odun varken ateş yakmak için kalem talaşlarına ihtiyaç olsun ki?

Yavaş yavaş İbn-i Cevzî'nin kesesi doldu; bir kese oldu iki kese, iki kese oldu üç kese, üç kese ve daha niceleri...

Artık kalem talaşlarının birikmesi İbn-i Cevzî'nin etrafındakiler için sıradanlaşmıştı ve hiç kimse bu iş hakkında bir soru sormuyordu.

Günler geçti ve İbn-i Cevzî yaşlandı; artık okuyacak ve yazacak halinin kalmadığı zaman gelmişti. Hasta yatağına düşmüştü, sadece Allah'a ömrü boyunca yazabildiği kitaplar ve yetiştirebildiği öğrenciler için şükreliyordu.

Bir gün öğrencileri ona hasta ziyaretine gittiklerinde İbn-i Cevzî'nin öldüğünü ve onlara bir vasiyet bıraktığını öğrendiler. Bu arada eşi geldi ve vasiyetnameyi onlara verdi. Vasiyetnamede şunlar yazılmıştı:

“Kışın başında bir gün öleceğimi biliyordum. Kesinlikle guslüm için ateş yaktığımızda ve sıcak su istediğinizde eliniz ayağınız birbirine girecekti. Bedenimin guslünün suyunu kalem talaşlarımla yaktığımız ateşle ısıtınız.”

O garip yer altına gitti ve keseleri dışarı çıkardılar. Bütün o talaşları gören İbn-i Cevzî'nin öğrencilerinden biri şöyle dedi:

“Bunları görerek hocamızın ne kadar zahmet çektiğini anladım. Kitaplarını bize hatıra olarak bırakabilsin diye ne kadar yazmış ve temize çekmiş. O bir taşla iki kuş vurmuş; hem kalemlerini yontmuş hem kitap yazmış hem de kitaplarını yazmak için bir ömür sarf ettiğini diğerlerine hatırlatmıştır.”

Bir okla iki hedefin vurulmasına imkân olmamasına rağmen o zamandan beri her zaman bir işle iki fayda sağlayan kimseye “bir okla iki hedef vurmuş” derler.¹⁸

Kazma kuyuyu kendin düşersin

Başkasını tuzağa düşürmeye çalışan kimse, bu tuzağa ondan önce kendisi düşer.¹⁹

Biri için kuyu kazma ilk önce kendin düşersin sonra o kişi

Birisi başka birine kötülük ettiyse veya bir toplulukta bir kişi ona yapılan kötülüklerden bahsederse derler ki;

“Senin için bir kişi kuyu kazarsa ilk önce kendisi kuyuya düşer.”

Hız. Muhammed zamanında bu ailenin düşmanı olan bir şahıs vardı. Müslümanların ilerlediğini ve kâfirlerin peygambere iman ettiğini her görüşünde bir hayli üzülüyordu. Sonunda peygamberi evine davet edip o hazrete zarar vermeyi

¹⁸ <http://www.jamnews.ir/detail/News/194099>, Erişim tarihi: 20.10.2014.

¹⁹ Aksoy, *a.g.e.*, s. 263.

planladı. Bu amaç için evinde bir kuyu kazdı ve onu hançer ve mızrakla doldurdu. Sonra peygamberin yanına gidip şöyle dedi:

“Ya Resulallah mümkünse bir gece evimi teşrif eder misiniz?” Hazret kabul etti ve şöyle buyurdu:

“Git hazırlığımı yap biz kalabalığız.”

Davet gecesi olduğunda peygamber Hz. Ali ve diğer arkadaşlarıyla o kişinin evine gitti. Adam kuyunun üstüne yastık ve minder atarak ısrarla peygamberi onun üstüne oturtmaya çalıştı. Peygamber “bismillah” deyip öyle oturdu. O adam, peygamberin kuyuya düşmemesini görüp rahatsız oldu ve şaşırıldı. Sonra kendi kendine “Madem peygamber kuyuya düşmedi benim de evimde peygamber ve arkadaşları ölsün diye yemeğe koyabileceğim bir zehrim var.” dedi. Zehri yemeğe karıştırdı ve misafirlerin önüne koydu. Peygamber:

“Sabrediniz ve bismillah deyip başlayalım.” diye buyurdu ve bir dua okudu. Herkes o yemekten yedi. İkrâm bittikten sonra peygamber ve arkadaşları evden çıkıp yola düştüler. Karı koca peygamberi yolcu etmek için yanlarına mum aldılar. Yemek yemek için peygamberin gitmesini bekleyen o adamın çocukları, anne babalarının peygamberle evden çıktığını gördüklerinde odaya fırladılar ve tabaklarda kalan yemekleri yemeye başladılar. Ama peygamber dua ederken sofrada olmadıkları için zehir onların ölümüne neden oldu. Karı koca peygamberi yolcu edip döndüklerinde bütün çocuklarının öldüğünü gördüler. O şahıs üzümlere kuyunun başına gidip kuyuya attığı döşeği tekmeleyerek “Zehirler peygamberi öldürmedi de sen niye düşmedin.” dedi. Ansızın kendisi kuyuya düştü ve paramparça oldu. O günden beri “Kimseye kuyu kazma önce kendin düşersin.” derler.²⁰

Ne ekersen onu biçersin

Bugün birisine iyilik yapan, yarın ondan iyilik; kötülük yapan da kötülük görür.²¹

İyilik de yapsan kötülük de yapsan her ne yaparsan kendine yaparsın

Derler ki; mahallede ve sokakta gezen ve “İyilik de yapsan kötülük de yapsan her ne yapsan kendine yaparsın!” diyen bir derviş vardı. Tesadüfen düzenbaz bir kadın bu dervişi gördü ve onun ne söylediğini duymak için iyice kulak verdi ve onun şiirini duyunca “Ben bunun canına okurum.” dedi.

Kadın eve gitti ve hamur yoğurdu ve tatlı bir fitir²² pişirdi. Fitirin arasına biraz da zehir döktü ve götürdü dervişe verdi. Sonra evine gidip komşularına şöyle dedi:

Ben bu dervişe “Her ne yaparsan kendine yaparsın” sözünü göstereceğim.

²⁰ <http://www.beytoote.com/fun/proverb/wells-lack-yourself-second.html>, Erişim Tarihi: 02.12.2014.

²¹ Aksoy, *a.g.e.*, s. 395.

²² Bir çeşit İran tatlısı.

Tesadüfen kadının yedi yıldır kaybolan oğlu ilk defa ortaya çıkmıştı. Dervişle karşılaştı ve selam vererek şöyle dedi:

“Uzak yoldan geldim ve açım.” Derviş de zehirli olan bu tatlı fitiri ona uzatarak şöyle dedi:

“Bir kadın sevap için bu fitiri bana pişirmiş, al ye genç adam!”

Çocuk fitiri yiyip halsizleşince, Derviş’e şöyle dedi:

“Derviş bu neydi? Yandım!”

Derviş hemen gidip kadına haber verdi. Kadın koşa koşa geldi çocuğun kendi oğlu olduğunu görünce başına vurarak ağıt yaktı ve şöyle dedi:

“Gerçekten sen doğru söylüyordun; iyilik de yapsan kötülük de yapsan, her ne yaparsan yap, kendine yaparsın.”²³

Her koyun kendi bacağından asılır

Herkes kendi yaptığından sorumludur. Kimse başkasının yaptığı hatanın bedelini ödemez.²⁴

Keçi kendi bacağından koyun da kendi bacağından asılır

Bir varmış bir yokmuş. İmam Sadık’ın²⁵ öğrencilerinden Behlül²⁶ isimli akıllı ve bilgin bir adam varmış; ama Harun Reşit’in²⁷ zulmüne maruz kalmak istemiyormuş.

²³ www.beytoote.com/fun/proverb/keep-good2-proverb.html, Erişim tarihi: 08.01.2015.

²⁴ Yüksel Arvas, Selcen, *Atasözleri ve Hikâyeleri*, Carpe Diem Yayıncılık, İstanbul, 2015, 96.

²⁵ İsnâaşeriyye’nin altıncı, İsmâiliyye’nin beşinci imamı, Caferî fıkımın kurucusudur. 80 (699) veya 83 (702) yılında Medine’de doğdu. Babası İsnâaşeriyye’nin beşinci imamı Muhammed el-Bâkır, annesi Hz. Ebû Bekir’in torunu olan Kasım b. Muhammed’in kızı Ümmü Ferve’dır. Künyesi büyük oğlu İsmâil’e nisbetle Ebû İsmâil ise de onun kendisinden önce vefat etmesi sebebiyle daha çok Ebû Abdullah, bazan da Ebû Mûsâ diye anılmıştır. Lakaplarının en meşhuru Sâdik olup Sâbir, Fâzıl, Tâhir ve Âtır lakaplarıyla da zikredilmiştir. Ca’fer es-Sâdik Medine’de vefat etti. Şîî rivayetlerine göre onun Abbâsî Halifesi Ebû Ca’fer el-Mansûr tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (Mustafa Öz, “Ca’fer es-Sâdik”, *DA*, İstanbul 1993, VII, 1-3).

²⁶ Ukalâ-yi mecânînden (deli görünüşlü akıllılar) olan Behlül-i Dâná, Behlül-i Dîvâne, Sultânü’l-meczûbîn ve Abbasî halifesi Hârûnürreşîd (788-809) ile olan münasebeti dolayısıyla Behlül er-Reşit diye de anılır. Aslen Kûfeli olup Bağdat’ta yaşamıştır. Behlül başlangıçta saf ve deli olmayıp sonradan ilâhî cezbeye tutularak kendinden geçtiği, bir daha kendine gelmediği ve nefsinin tamamıyla silinip gittiği rivayet edilmektedir. Sorulan sorulara çoğunlukla gülerek, bazen de kahkaha atarak cevap verir, ancak bu alaycı tavırları genellikle bir uyarı ve öğüt anlamı taşımış. Bazı menkıbeler onu Hârûnürreşîd’in kardeşi, bazıları yeğeni, bazıları da nedimi olarak gösterir. 806’da vefat etmiştir. (Uludağ, Süleyman, “Behlül-i Dâná”, *DA*, İstanbul 1992, V, 352-353).

²⁷ Abbasî halifesidir. Muharrem 149’da (Şubat-Mart 766) veya 30 Zilhicce 145’te (20 Mart 763) Rey’de doğmuştur. Babası Halife Mehdî-Billâh, annesi Hayzürân bint Atâ olup Hz. Abbas’ın yedinci göbekten torunudur. Abbâsî hânedanının İslâm dünyası dışında en fazla tanınan siması

Kendini deliliğe verip öyle sözler söylemiş ki eğer akıllı olsaymış Harun onu öldürmeyi emredermiş; ama Harun ona tahammül ediyormuş.

Behlül deliler gibi çok fazla gülüyor ve feryat ediyordu; ama uzun bir süredir onun yüzünde bir tebessüm bile belirmiyordu ve gülünç işler yapmıyordu. Harun bir şey düşündü. Behlül'ün artık niçin gülmediğini öğrensin diye bir görevli tuttu. O, sebebini anlayıncaya kadar sürekli Behlül'ü takip ediyordu. Nihayet bir gün sabah Harun'un görevlisi Behlül'ün güldüğünü gördü. O gün Behlül her zamanki gibi şehirde yürürken pazara uğradı. Pazarda aniden bir kasap dükkânın önünde durdu ve keçi, koyun ve kuzunun cansız bedenine bakarak birden bire kahkaha attı. Harun'un görevlisi çabucak kendini saraya attı ve şöyle dedi:

"Efendim müjde! Behlül güldü." Harun dedi:

"Neye güldüğünü anlamadın mı?" Görevli dedi:

"Hayır anlamadım."

Harun, Behlül'ü huzuruna getirmelerini emretti. Behlül gelince ona dönüp şöyle dedi:

"Galiba durumun düzelmiş, ne oldu da yeniden güldün?"

Behlül dedi:

"Önceden korkuyordum, bu sebeple üzgün ve asık suratlıydım; ama artık korkmuyorum."

Harun sordu:

"Niçin korkuyordun?"

Behlül dedi:

"Sen çok fazla kötü şeyler yapıyor ve günah işliyorsun. Allah'ın senin günahlarına karşılık bir ceza gönderip senin günahının ateşinde kurunun yanında yaşı da yakmasından korkuyordum; ama bugün kasap dükkânın önünde keçiyi kendi bacağından koyunu da kendi bacağından astıklarımı gördüm."

Allah'ın adaletli olduğunu ve hiç kimseyi başkasının mezarına koymadığını anladım." Böyle bir cevabı beklemeyen Harun sinirlendi ve Behlül'ü saraydan çıkarmalarını emretti.

Hârûnürreşîd'dir. Tûs şehrinde 3 Cemâziyelâhir 193'te (24 Mart 809) vefat etmiştir (Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 258-261).

O zamandan bu zamana iyi ve kötü için hesabını tutmayı söylemek istediklerinde “keçi kendi bacağından koyun da kendi bacağından asılır” derler.²⁸

Ak koyunu (ala keçiyi) gören, içi dolu yağ sanır.

Bir şeyin dıştan görünüşüne bakarak içinin de öyle olduğunu sananlar aldanırlar.²⁹

İçi beni yakar dışı sizi

Derler ki;

Köylü bir adam şehre gitti. Onun şehirli arkadaşlarından birinin çok çirkin bir kızı vardı. Arkadaşlarından iki üç kişi birlik olup onun etrafını sardılar, kızcağızı onunla nikâhladılar. Köylünün ona yaptığı hileyi anladığında iş işten geçmişti. Sonra kaderine razı oldu ve onu kabul etti. İki gün sonra karısı eşeğe bindi ve köye doğru yol aldı. Kadın şehirli olduğu için başında şatafatlı bir örtü vardı ve yüksek topuklu bir ayakkabı giymişti, tam anlamıyla kendini alımlı gösteriyordu.

Onun bu görünüşü köylülerin dikkatini çekti ve gerçekten boylu poslu olduğu için bakışların çoğunu üstüne topluyordu. O, köyün sokaklarında çarşaf ve yüzü peçeli dolaştığı için hiç kimse onun yüzünü göremiyordu. Herkes yüzünün de endamı gibi güzel olduğunu düşünüyordu. Tesadüfen bir gün kocası köy ahalisinden bir grupla bakkal dükkânının sekisinin üzerine oturmuş çay içerken bu kadının aynı süslü çarşafıyla oradan geçtiğini ve köyün iki üç serserisinin onun peşine takıldığını gördü. Kadının cazip ve gönül alıcı görünüşü orada oturan diğer köylülerin de birçoğunun dikkatini çekmişti ve hepsi bakışlarını ona doğru çeviriyordu.

Adam, karısının peşinden giden o birkaç gencin ve kendi etrafındakilerin de gönlünü çaldığını görünce, gayri ihtiyari yerinden kalktı ve çarşafı başından çekti. Onun çirkin, yaralı yüzünü, kepçe kulağını ve onun kelliğini o topluluğun gözünün önüne serdi. Şöyle dedi: Allah aşkına içinin beni dışının sizi nasıl yaktığına bakınız ve anlayınız.³⁰

SONUÇ

Kaynağını geçmişte tecrübe edilmiş olaylardan alan ve anonim niteliği taşıyan atasözleri, bu tür hikâyelerin nesilden nesile aktarılmasıyla toplum tarafından kabul görmüştür. Her hikâyenin sonunda karşı tarafa o hikâyeden bir çıkarım yaptıracak kısa ve nükteli bir söz günümüze atasözü olarak gelmiştir. Atasözleri bir kültürün duygu düşünce ve inanç yapısını yansıttığı için atasözünün kaynağı olan hikâyeler kültürden kültüre farklılık gösterebilir ama her toplum için aynı dersi verir. Atasözleri bir konu

²⁸ www.beytoote.com/fun/proverb/cat-smelli-flesh.html, Erişim tarihi: 11.01.2015.

²⁹ Aksoy, *a.g.e.* s.132.

³⁰ www.vista.ir/article/8122/, Erişim tarihi:06.01.2015.

hakkında savunulan bilginin tanımlığını yapar. Bu yüzden bir konunun en iyi açıklayıcısıdır. Atasözleri ile ilgili anlatılan hikâyeler zaman ve mekân değişikçe farklılığa uğramış olabilir.

Çalışmada incelenen Farsça atasözleri ve hikâyeleri Türk edebiyatındakilere yakın ve benzer özellikler taşımaktadır. Kullanım şekilleri farklı olsa da çıkarılan anlamlar ve dersler dilimizdeki kullanım alanlarıyla aynıdır. Bu bağlamda her dilde kullanılan atasözleri ve deyimler söz konusu şahsiyetler, meydana geldikleri yerler kesin olmasa da mutlaka yaşanılmış bir olay sonucu meydana geldiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, Ömer, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, İstanbul 2015, İnkılâp Kitabevi.
- Aksoy, Ömer, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II*, İstanbul 2007, İnkılâp Kitabevi.
- Bozkurt, Nahide, "Hârûnürreşîd", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 258-261.
- Cevâdbân, "Zarbu'l-mesel", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (ed. Hasan Enûşe), İntişârât-i Vezaret-i Ferheng-i İrşad-i İslam Tahran 1381 hş. I-VII, 925-927.
- Değirmençay, Veyis, *Fünûn-i Belâgat ve Smâât-i Edebî*, Ankara 2004, Aktif Yayınevi.
- Dihhudâ, Ali Ekber, *Lugatnâme*, Tahran 1341 hş. I-L.
- Güneş, Sadriye, "*Türk ve Rus Atasözleri Arasındaki Benzerlikler*" (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans Tezi), İstanbul, 1999.
- Kanar, Mehmet, *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010, Say Yayınları.
- Oy, Aydın, "Atasözü", *DİA*, İstanbul 1994, IV, 44-46.
- Öz, Mustafa, "Ca'fer es-Sâdık", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 1-3.
- Parlatır, İsmail, *Deyimler*, Ankara 2013, Yargı Yayınevi.
- Somuncu, Samet, *Açıklamalı Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 2007, Karçiçeği Yayınları.
- Tuğluk, Mehmet Emin, "*Atasözlerinin Sınıflandırılması ve Yapısal Özellikleri*" (Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi), Diyarbakır 2012.
- Uludağ, Süleyman, "Behlûl-i Dâna", *DİA*, İstanbul 1992, V, 352-353.
- Yavuz, Yusuf Şevki "İbnü'l-Cevzi", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 543-549.
- Yüksel Arvas, Selcen, *Atasözleri ve Hikâyeleri*, İstanbul 2015, Carpe Diem Yayıncılık.
- www.vista.ir/article/8149/ پا را به اندازه گلیم خود دراز کن- Erişim tarihi: 10.10.2014.
- www.vista.ir/article/8125/ از چاله در آمدن و به چاه افتادن- Erişim tarihi: 14.10.2014.

- www.beytoote.com/fun/proverb/handkerchief-fired2-gheissarieh.html, Erişim tarihi: 18.10.2014.
- www.jamnews.ir/detail/News/194099, Erişim tarihi: 20.10.2014.
- www.beytoote.com/fun/proverb/wells-lack-yourself-second.html, Erişim tarihi: 02.12.2014.
- www.beytoote.com/fun/proverb/keep-good2-proverb.html, Erişim tarihi: 08.01.2015.
- www.beytoote.com/fun/proverb/cat-smelli-flesh.html, Erişim tarihi: 11.01.2015.
- www.sarapoem.persiangig.com/link7/zarb143.html, Erişim tarihi: 10.03.2015.